

Miklósné Zakar Andrea*

MAGYAR–ROMÁN ÉRTELMIÉGI DISKURZUSOK AZ ERDÉLYI AUTONÓMIÁRÓL

A tanulmány célja annak a sajátos román–magyar diskurzusnak a bemutatása, amely néhány releváns kiadványban a nyilvánosságra került az elmúlt tíz évben, és Románia decentralizálásának, regionalizálásának olyan lehetséges módozataival foglalkozik, mely struktúráján belül Erdély területi autonómiát élvezhetne. A kérdéskör tárgyalása azért érdekes, mivel a centralizált Románia regionális átalakulási folyamata, illetve az ország EU-hoz való csatlakozásának feltételrendszere nem tartalmaz semmilyen utalást Erdély különálló, autonóm régióként való kezelésére. Ugyanakkor a téma felületes ismerői az autonómia kérdését általában csupán az erdélyi magyarság kívánalmainak a megnyilvánulásaként értékelik, holott a probléma ennél jóval sokrétűbb és akutabb. Az autonómia körül kialakult egy olyan interetnikus-interkulturális vita, amelynek bemutatása eloszthatja azt a téves elképzelést, miszerint autonómia csak a határon túli magyarság elképzeléseiben él.

A tárgyalt kérdéskörön belül néhány hangsúlyosabb gondolatot emelünk ki, ezek közül a legjelentősebbek: azon regionalizálási modellek összevetése, melyek teret engednek az autonómiának; Románia decentralizálási folyamatának kritikája; Erdély mint területi elven és nem etnikai elven kialakított autonóm tartomány belső dimenziói, a transzetnikus identitás jelentősége; a Memorandum mint egy adott interetnikus diskurzusban részt vevő értelmiségi kör konszenzusa.

A tanulmány alapjául a viták, diskurzusok színtereként fellépő folyóiratokat használtam fel, azok közül is az e tekintetben kiemelkedő, három évfolyamot megélt *Provincia* (2000–2002) folyóiratot és a Pro Európa Liga interkulturális központ által kiadott *Altera* kiadványt, amely Románia regionalizálási/regionalizálódási folyamatát, lehetőségeit és jövőjét veszi górcső alá. Forrásként szerepelnek még olyan tanulmányok, melyek más, a témában érdekelt folyóiratokban (például a *Magyar Kisebbség*) jelentek meg. A munka alapmódszere ilyen értelemben alapvetően a primér források feldolgozása és a források elemzése. A primér anyag magyar, illetve román nyelvű publikációkat egyaránt magában foglal.

A vita színterei

Az 1989-ben bekövetkező romániai fordulat néhány olyan kedvezőtlen jelenséget és eredményt zúdított a magyar román kapcsolatokra (lásd: az 1990. márciusi marosvásárhelyi események), amelyek után elengedhetlenné vált az interetnikus párbeszéd rehabilitálása. Erdélyben ezen kapcsolatok és diskurzusok jelentősége, központi jellege vitathatatlan, különösen, ha ezek éppen Erdély helyzetére, jövőjére és lehetőségeire koncentrálnak.

A párbeszéd felélesztésének első kísérletei közé tartozik *A Puntea – A Híd* elnevezésű kiadvány Szilágyi Júlia irodalomkritikus és Marius Tabacu újságíró közös irányításával. Majd 2000 tavaszán indul útjára a *Provincia* című folyóirat, először mint a *Ziua de Ardeal* és a *Krónika* napilapok havi melléklete. Néhány hónap múlva viszont a melléklet önállósodik, két társszerkesztője, Molnár Gusztáv és Alexandru Cistelean pedig továbbra is teret adnak benne a magyar–román párbeszédnek. A folyóirat érdekessége, hogy a magyar szerzők cikkeit románra, a románokét pedig magyarra fordították, így a kiadvány mindkét nyelven megjelent. A három évfolyamot megélő *Provincia* felvállalta egy olyan, Romániában problematikus és nehezen megvitatható kérdéskör vitára bocsátását, amilyen Románia decentralizálási, regionalizálási szándékai, lehetőségei, nehézségei, ezen belül pedig Erdély státuszának problematikája. A román és magyar szerzők, mint azt későbbi elemzésünkben bővebben bemutatjuk, jelentős elméleti és gyakorlati tudást felhalmozva és prezentálva igyekeznek saját véleményüket kifejezni a témával kapcsolatban. A *Provincia* folyóirat ars poeticáját Alexandru Cistelean (3) a következő módon fogalmazta meg egy írásában, kiemelve az erdélyiség fogalmának speciális jellegét és újragondolásának jelentőségét:

„Az, amit a *Provincia* megtehetne: helyreállíthatná és ugyanakkor újraszemantizálhatná az erdélyiséget. Ez a kultúra újrahaznosításának művelete, amelyet azonban nemcsak muzeális gondossággal kellene végrehajtani, hanem egy tényleges *aggiornamento* lelkiismeretességével, valódi aktualizálással és újradimenzionálással. Európa kulturális térképén nem lenne fölösleges egy foltnyi erdélyiség.”

Az 1989 decemberében megalakult Pro Európa Liga egy olyan interkulturális központ szerepét vállalta fel Smaranda Enache és Szokoly Elek vezetésével, amely különböző akciók, események megszervezésével járulnak hozzá az interetnikus kapcsolatok kiegyensúlyozásához. Az általuk kiadott *Altera* kiadványsorozat jó teret ad a magyar, román és külföldi szerzők vélemény-ütköztetésének, a diskurzusok lefolytatásának. Az *Altera* számainak központi témái a regionalizmus, az integráció és az interkulturalitás.

A továbbiakban a fent említett publikációk néhány problémakörét emelném ki, adott esetben egymás mellé helyezve a különböző véleményeket.

Autonómiamodell-viták a párbeszédben

Románia regionalizálási lehetőségeit számba vevő írások nagy része egy erősen decentralizált országot képzel el, melyben a szubszidiaritás alapelve messzemenően érvényesül. Ezt nyilván csak egy paradigma-váltással lehet elérni, amely során a centralizált ország teljes átalakuláson megy keresztül. A vita több decentralizált modellt mutat be a föderális-konföderális (Németország, Svájc), a regionalizált (Olaszország, Spanyolország) modelleken keresztül a devolutív angolszász modellig. Az *Altera* bemutatja ezeket a modelleket, a *Provincia* hasábjain viszont ütköznek a modellek körül kialakult vélemények, miszerint Románia számára melyik lenne (ha egyáltalán lenne) a legcélszerűbb.

A svájci konföderális modell többször kerül górcső alá, akárcsak a német föderalista államszerkezet (Vlad, Săsărman, Dumitriu, Ștef). Románia számára a föderalizmus melletti érv a hagyományos tartományok történelmi folyamatokban tapasztalt elkülönülése (Havasalföld, Bánát, Olténia, Moldva, Erdély). Ezen belül Erdély helyzete még speciálisabb, itt „történelmileg jelentős mentalitásbeli és gazdasági különbségek alakultak ki a többihez képest”. Vlad (9)

A spanyol és olasz regionalizált állammodell és annak specifikumait járja körbe Daniel Vighi (14), kiemelve azokat az autonómia-lehetőségeket, melyeket ez a típusú államszerkezet életre hívott (lásd a katalán, a baszk vagy a dél-tiroli autonóm területeket), illetve ezeknek alkotmányban rögzített sajátosságait. A devolutív angolszász lehetőség Molnár Gusztáv írásában válik modellértékűvé Románia számára. Molnár a huntingtoni kulturális/civilizációs „törésvonal”-elmélet alapján véli úgy, hogy Erdély e törésvonal okán válik olyan speciális tartománnyá Románián belül, amely indokolja a devolutív modell alkalmazását. (A devolutív modell alkalmazásáról Erdély kontextusában lásd még Grüber 23). Ezzel vitázik Antonela Capelle-Pogăceanu (22), aki nem ugyanazokat a körülményeket, jellemzőket látja Erdély esetében érvényesülni, mint például Skócia esetében: Skócia esetében nincs skót anyaország, mint amilyen Magyarország az erdélyi magyarok számára, illetve a román államot tartja erre alkalmatlannak.

„Ne felejtjük el, sem Skócia, sem Wales nem képezi országok közötti vetélkedés tárgyát. Ebben a két esetben a lakosok regionális kötelékével nem versengett az etnikai kötelék. Más a helyzet a magyar és román nemzetiségiek által vitatott Erdélyben, még akkor is, ha Magyarország nem fogalmaz meg területi követeléseket Erdélyre vonatkozóan. Itt a nemzeti kötelék fölébe kerekedik a regionális identitásnak vagy az állammal való azonosulásnak. Valójában a román állam nagyon törékeny/gyenge, és az elitek még mindig kételkednek valahol a legitimitásában. A társadalom vertikális integrációja (az elitek és a társadalom közötti szakadék jelentékeny) horizontális integrációjához (nevezetesen a kisebbségké) hasonlóan nem teljes. Márpedig a devolúció működéséhez egyfelől arra lenne szükség, hogy az ál-

lamnak több legitimitása legyen, másfelől, hogy az etnikai kötelék gyengébb legyen: Erdély lakossága először kellene, hogy erdélyinek érezze magát és csak utána azonosulnia román vagy magyar nemzetiségi mivoltával (a németek száma napjainkban sajnos túl alacsony ahhoz, hogy befolyásolni tudja ezt a folyamatot).”

A *Provincia* hasábjain is megjelent *Provincia* kerekasztal-beszélgetésben Molnár Gusztáv arról ad számot, hogy ő egy területi elven és nem etnikai/nemzeti elven alapuló régiót képzel el, ahol a történelmi identitással rendelkező tartomány a politikai alany és nem a két nemzeti közösség, mely ott él. A régió mint politikai alany alatt egyrészt a szubregionális területi egységek húzódnak (közigazgatási szempontból nézve), másrészt pedig a nemzeti vagy nyelvi közösségek, melyek pontosan meghatározott jogokkal rendelkeznek. Ilyen értelemben a Koszovó számára kidolgozott alkotmányos modellt tekinti irányadónak, melyet az Európai Unió szakértői dolgoztak ki a tartomány számára. „Ez ugyanis egy többetnikumú, pontosabban több nemzetből álló tartomány, hiszen mind a szerbek, mind pedig az albánok nemzetnek, nem csupán etnikumnak tekintik önmagukat. Ez a 2001. május 15-én véglegesített alkotmányos modell a területi, nem pedig az etnikai vagy nemzeti elvet tekinti irányadónak, rákényszerítve a két vetélkedő nemzeti közösséget a közös politikai intézmények keretei közötti együttélésre.” Molnár (18)

Az előző véleményeket teljesen elveti Andrei Pleșu (egykori román külügyminiszter és kultuszminiszter) egy vele készült interjúban, aki már eleve „naturaliter föderalistá”-nak titulálja Romániát, ahol nem szükséges ilyen modellek alkalmazása, mert a beindult decentralizációs folyamat eleve figyelembe veszi a területi sajátosságokat, különbségeket.

A romániai decentralizációs folyamat az *Altera* és a *Provincia* hasábjain azonban inkább bírálatot kap, mint dicséretet. Kritikával él Smaranda Enache (4), Sabina Fati (2) és Traian Ștef (19) is, akik nem vélik kielégítőnek és megfelelőnek a hatalomleosztást, úgy érzik, nem érvényesül a szubszidiaritás elve és ezzel egyes területek egyenesen hátrányos helyzetbe kerülhetnek (lásd Erdély marginális helyzetét az autópálya-építés kapcsán).

A romániai decentralizációs folyamat rövid áttekintéséből nem tűnnek ki e paradigmaváltás elemei. A fejlesztési régiókról, a helyi közigazgatásról és helyi költségvetésről szóló törvények elfogadása még távolról sem jelenti azt a valós decentralizálást, amelyen az Európai Unió államainak többsége átment. A romániai decentralizációs folyamat, melyet a jelenlegi politikai és értelmiségi elit nagymértékben kielégítőnek tart, egy nagy hibában mindenképpen szenved: az autonómia ezen felfogása valójában nem más, mint ugyanannak a túlközpontosított modellnek a fenntartása, amely az egységes nemzetállam homogenizáló reflexének logikáján alapszik, akár a diktatúra államának filozófiája, az egységes modellé, amelyben ha nem nyomják is el kifejezetten, de a legjobb esetben is mellőzik a sokszínűséget, a regionális sajátosságokat, éppúgy, mint a regionális integráló energiákat.” Enache (4)

Smaranda Enache-nak a Provincia-kerekasztal körében felvázolt erdélyi régió definíciója azonban nem tartalmaz utalást a föderalizmusra, meghatározása igen széles mederben és általánosan közelíti meg a régió fogalmát, de kiemeli a régió helyi önkormányzatokkal azonos szintű szerepét, jelentőségét: „Ha a régiónak van valamilyen szerepe, akkor az csupán egy alárendelt, a politikai és a kulturális nemzet kompetenciáit kiegészítő szerep lehet, vagy egy sui generis szerep, mely szerint a régió nem más, mint az európai sokféleség megőrzésének legmegfelelőbb helyszíne, amely legalább olyan fontos szerepet tölt be az Európai Unióban, mint a helyi önkormányzatok szintje.” Enache (18)

Regionális identitás – transznacionális identitás

Kapcsolódva a modell-vitákhoz, Alexandru Seres (7) nem veti el teljesen a föderalista elképzeléseket, de aggályát is megfogalmazza írásában, melyben érveket sorakoztat fel a föderális modell mellett: gazdasági újraelosztás racionalizálása, regionális identitások megléte. De kételye merül fel a tekintetben, hogy valóban léteznek-e regionális identitások, vagy legalábbis kellőképpen körülhatárolhatóak-e és ilyen formában megfelelően igazolják-e a föderalizálás igényét. Magát a föderalizációt „kreatív utópiának” tartja addig, amíg a szerinte identitásválságon átmenő román társadalom kulturális értelemben nem fogalmazza újra saját nemzeti tudatát. „Milyen érv áll majd rendelkezésünkre egy föderatív forma fenntartásához, ha a jövőben bevezetik a költségvetés egyenlő elosztásának rendszerét? (...) az egyetlen, a gazdasághoz hasonló súllyal latba eső érv, amely még megáll a lábán, az olyan regionális identitások létezésére vonatkozik, amelyek elég különbözőek ahhoz, hogy szövetségi szervezési formát igényeljenek. De valóban léteznek ezek az identitások? Elég körvonalazottak-e ahhoz, hogy a föderalizáció követelménye parancsolóvá váljék? (...) Más szóval, létezik-e valóban a regionális identitás tudata?”

Ezzel szemben Kántor Zoltán megkérdőjelezi azt az állítást, hogy régióról csak akkor beszélhetünk, ha fölfedezzük, és jól körülhatároljuk az ott élők regionális identitását. Szerinte ez nem szükséges ahhoz, hogy lehatárolhassunk egy területi egységet. A Provinciában megjelent írások egész sorában bukkan fel az Erdély kapcsán emlegetett úgynevezett transznetikus identitás. Ez a nemzeti identitások feletti, azt meghaladó önazonosságot jelenti, mely többnemzetiségű régiókban alakulhat ki, és segít meghaladni a nacionalizmust. Több értelmiségi szerint a transznetikus identitás Erdélyben is érvényes lehetne, segítve az esetleges autonómia kialakítását. Kántor Zoltán azonban fenntartásokkal kezeli egyrészt „az etnikai konfliktusokkal foglalkozó szakirodalom egyik kedvenc fogalmát”-t, a transznetikus identitást, másrészt azt, hogy ennek kialakulása segít-e mentesíteni Romániát a nemzeti feszültségektől. „Az újabb szakirodalom és az értelmiségiek egy része előszeretettel hivatko-

zik arra, hogy többes identitással rendelkezünk, illetve hogy a többes, transznetikus identitás kialakítása következtében csökkennek az interetnikus feszültségek. Nekem az az érzésem, hogy ennek a divatos fogalomnak a kritikátlan átvétele inkább gátolja, mint segíti a szükséges kibontakozást.” Kántor (15) felteszi továbbá a kérdést, hogy a folyamatok milyen irányúak: a „létező”, akár többes, transznetikus identitás alakítja-e a politikai szerkezeteket, intézményeket, vagy fordítva.

Molnár Gusztáv is több írásában kitér a regionális-transznetikus identitás általa fontosnak vélt jegyeire és ismérveire, amely definíciót Gabriel Andreescu kérdőjelezi meg, felhívva a figyelmet Molnár meghatározásának néhány érzékeny pontjára: „Molnár Gusztáv úgy gondolja, hogy a kulturális identitásoknak politikai-közigazgatási jegyeket kell felvenniük. Ha viszont az erdélyi identitás maga is egy komplexitás, akkor hatása többtényezős módon nyilvánul meg, s nincs szüksége a formális megjelenítésre.” Andreescu (21)

Látható tehát, hogy a transznetikus identitás és egyáltalán a regionális identitás fogalma körül sem egybehangzóak a vélemények.

Memorandum (2001) – a román–magyar értelmiségi diskurzus a sajtó vitatéréből átlép a politika dimenziójába

A Provincia folyóirat szerzői a sajtótermék létrehozása után nem sokkal megalakították a Provincia-Egyesületet. A 2000. december 16-án első nyilvános megbeszélésen Kolozsvárott a következő tagok vettek részt: Ádám Gábor, Bakk Miklós, Marius Cosmeanu, Marius Lazăr, Molnár Gusztáv, Ovidiu Pecican, Traian Ștef, Szokoly Elek, meghívottak közül pedig: Gabriel Andreescu és Dan Pavel Bukarestből, Paul Philippi Szebenből, Octavian Hoandră, Cristian Popa, Adrian Avarvari és Székely István Kolozsvárról. Ez a magyar és román értelmiségiekből (írókból, tanárokból, művészekből, politológusokból, szociológusokból) alakult párbeszéd-központ 2001. december 8-án közös megegyezéssel elfogadta azt az úgynevezett *Memorandumot*, melyet a román parlamentnek címezve fogalmaztak meg a romániai régiók létrehozásáról. Ez a vitairat a „kor szellemében veti fel az állam átalakulásának kérdést”, de az Európában megszokott nemzeti-etnikai elven való szerveződés helyett a regionális, területi alapú szerveződés mellett érvel. A kor szellemét, az európai kontextust, illetve az európai decentralizációs folyamatokat Kántor Zoltán a következőképpen ábrázolja: „Az európai folyamatok azt jelzik, hogy a nemzetállamok átalakulnak, s ennek az átalakulásnak három fő jellemzője van. Az első az, hogy az államok szuverenitásuk egy részét átadják az Európai Uniónak (...). A második az, hogy a kompetenciák egy része átkerül a már létező helyi – tartományi, regionális, megyei, városi – szintre. A harmadik és a mi szempontunkból a legfontosabb, hogy újabb, kisebb egységek alakulnak. Ezek kétféleképpen lehetnek. Egyrészt alakulhatnak a történelmi hagyományo-

kat, a gazdasági ésszerűséget figyelembe vevő régiók, amelyek szervező elve nem nemzeti. Másrészt pedig megerősödhetnek, helyenként megalakulhatnak a nemzeti elvet is figyelembe vevő politikai egységek. Ezeket a trendeket vették figyelembe a Memorandumszerzői is.” (Kántor 15)

Az átfogó, de kevésbé konkrét *Memorandum* tíz pontban foglalja össze az aláírók szándékát és elképzeléseit. Közigazgatási reformot javasolnak, mely „újrafoglalja a létező területi egységek státuszát”, miközben a kialakított régiókban regionális tanácsok és tartományi parlament létrehozását tartják indokoltnak. „Az új regionális rendszer kialakítása a politikai rendszer újraalkotását is szükségessé teszi, ami nem valósítható meg (...) alkotmányreform nélkül.” (8) És habár a kisebbségek számára is előrelépést jelentenek ezek a gondolatok, a Memorandum alapvetően az ország modernizációjának előremozdítását célozza meg.

A 8. pont mindemellett kitér a transznetikus identitás kialakításának fontosságára is, melyről (és kritikájáról) az előző alfejezetben szóltunk. A memorandisták szerint a transznacionális identitás hatékony ellenszere lehetne a nacionalizmus minden megnyilvánulásának: „A regionális identitás polgári alapon történő felvállalása az olyan többnemzetiségű régiókban, mint a Bánát, Erdély vagy Dobruzsza, hozzájárulhat azon transznetikus identitásoknak a kialakításához, amelyek alapján meghaladhatók lesznek a szélsőségesen nacionalista nosztalgiák, félelmek, valamint ezek túlhajszolása, de a polgári és demokratikus frazeológiát használó burkolt nacionalizmus is”.

Kétségtelen, hogy a sajtó vitatéréből a politika dimenziójába kikerülő disputa nagy vihart kavart Románia politikai életében. Ez a kérdés még mindig, mint „bomba” robban a román közéletben. A *Memorandum*hoz csatlakozó románokat „használt” jelzővel illették, akiket a magyarok saját céljaik elérésére használnak (6). Így a román–magyar értelmiségi párbeszédet ledegradálták, és ezzel szinte ellehetetlenítették a memorandisták akaratának akárcsak jöttányi előremozdulását is.

Következtetés

A tanulmány igyekezett egy olyan témát felvetni és bemutatni, mely oly sokszor elhallgatott vagy rosszul kezelt. Az autonómia szó Erdély kapcsán való elhangzása szinte mindenkihez csak az erdélyi magyar kisebbség akaratának a megnyilvánulását idézi fel. Erdély ügye azonban nem csak magyar ügy, és el kell fogadni, hogy ezt az ügyet Románián belül kell rendezni, ez pedig a román nemzet nélkül lehetetlen. A kérdéskör kapcsán kialakult román–magyar értelmiségi párbeszéd (még ha néha oly kilátástalannak tűnik is) előremutató. Érdekes megfigyelni, hogy a bemutatott vitában kialakult vélemények között nincs éles cezúra a magyar és a román vélemények halmaza között: nincs külön román és külön magyar álláspont. A cél ugyanaz, a meg-

közelítési módok és a fogalmi meghatározások különbözhetnek. Ugyanakkor meg kell említeni azt is, hogy a vita résztvevői nagyon sok esetben nem használnak egyértelmű fogalmakat, és ők maguk sem biztosak a saját maguk által felvázolt modell, elképzelés gyakorlati megvalósulásában-megvalósíthatóságában. Szinte alig találunk konkrét utalásokat a gazdasági, jogi vagy közigazgatási részletek tekintetében.

Mindezek mellett azonban a romániai rendszerváltás után elkezdődött, majd a 90-es évek végén felerősödött magyar–román értelmiségi párbeszéd az autonómiáról nem elhanyagolható, még ha eredményei nem is szökkennek szárba látványosan. Sajnos a *Provincia* folyóirat megszűnésével ez a párbeszéd ebben a kontextusban halkabb, de egyre több konferencia foglalkozik a témával Romániában, tehát úgy tűnik, hogy a közéletből a szakemberek kezei közé került az autonómia kérdése – reméljük Erdély hasznára.

Irodalom

- Mit akarunk? (2000): *Provincia*, I. évf. 1. sz. 1.
- Fati Sabina (2000): A centralista hagyomány. *Provincia*, I. évf. 2. sz. 5.
- Cistelean, Alexandru (2001): Provincia minima – az erdélyiség keresésében. *Provincia*, II. évf. 4. sz. 1.
- Enache, Smaranda (2001): Regionalizmus és integráció. *Provincia*, II. évf. 6. sz. 1.
- Kántor Zoltán (2001): Az identitás kapcsán. *Provincia*, II. évf. 11. sz. 15.
- Ștef, Traian (2001): „Használt” román értelmiségiek. *Provincia*, II. évf. 12. sz. 2.
- Seres Alexandru (2001): A föderalizálás utópiája és az identitásválságok. *Provincia*, II. évf. 12. sz. 2.
- A Memorandum szövege és aláírói (2002). *Provincia*, III. évf. 1. sz. 2.
- Vlad, Alexandru (2002): Rettegés a föderalizmustól. *Provincia*, III. évf. 1. sz. 2.
- „...milyen Erdélyt akarunk...” (Provincia-kerekasztal) (2002). *Provincia*, III. évf. 1. sz. 10–11.
- Csoma Botond (2002): Regionalizmus versus centralizáció. *Provincia*, III. évf. 2. sz. 3.
- Săsărman, Gheorghe (2002). Föderalizmus és regionalizálás. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 4.
- Ștef, Traian (2002): Decentralizáció reductio ad absurdum módra. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 2.
- Vighi, Daniel (2002): A regionalitás meghatározásainak kérdésköre. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 5–6.
- Kántor Zoltán (2002): A Memorandum, a nemzet és az állam. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 5.
- „Románia föderalizálását javaslom”. Beszélgetés Petru Dumitriu íróval (2002): *Provincia*, III. évf. 5. sz. 8.
- Molnár Gusztáv (2002): A svájci modelltől az erdélyi modellig. *Provincia*, III. évf. 6–7. sz. 1.
- „Milyen régiót akarunk?” (II.) (2002): *Provincia*, III. évf. 6–7. sz. 6–7.
- Ștef, Traian (2002): Egy fej fokhagyma. *Provincia*, III. évf. 8–9. sz. 1.
- Molnár Gusztáv (1997): Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, III. évf. 3–4. sz.
- Andreescu, Gabriel (1998): Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. 1. sz.
- Capelle-Pogăceanu, Antonela (1998): Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés c. tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. 1. sz.
- Grüber Károly (1998): Regionalizmus, nemzetállamok, európai integráció, közép-kelet- és nyugat-európai távlatok. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. 2. sz.
- Molnár Gusztáv (1998): Problema Transilvana. *Altera* 8. sz.
- De la „problema transilvană” la „problema europeană”. *Dialog*. (1998): *Altera* 9. sz.

Parkin, Robert (2005): Identități și alianțe regionale într-o Europă în curs de integrare: o provocare la adresa statului regional? Altera 25. sz.

Jegyzet

* PhD-hallgató, SZE MTDI (Győr); főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola (Kalocsa).